

КОВИД 19:

**пандемија друштвених
ризика и несигурности**

Оињен Радоњић (уредник)

КОВИД 19: пандемија друштвених ризика и несијурности
Огњен Радоњић (уредник)
Београд 2021.

Издавач

Универзитет у Београду – Филозофски факултет
Чика Љубина 18–20, Београд 11000, Србија
www.f.bg.ac.rs

За издавача

Проф. др Миомир Деспотовић,
декан Филозофског факултета

Рецензенти

Проф. др Сретен Вујовић
Проф. др Миодраг Зеџ
Проф. др Ђокица Јовановић
Проф. др Бојан Жикић

Лектор

Ирена Поповић

Дизајн корица

Ивана Зорановић

Припрема за штампу

Досије студио, Београд

Штампа

ЈП Службени гласник, Београд

Тираж

200

ISBN 978-86-6427-171-4

Овај зборник је настао у оквиру научноистраживачког пројекта
Човек и друштво у време кризе, који финансира
Филозофски факултет Универзитета у Београду.

САДРЖАЈ

- 7 | *Оињен Радоњић*
Предговор
- I. Социоекономски изазови и дисторзије у високом образовању**
- 13 | *Владимир Илић*
Пандемија као природни експеримент и савремена социологија
- 31 | *Оињен Радоњић*
Пандемија вируса корона и растуће глобалне неједнакости
- 51 | *Мирјана Бобић*
Бити жена/мајка у време пандемије ковида 19 у Србији
- 69 | *Исидора Јарић*
Ендемијски паноптикум незнања: популистички менаџмент високог образовања у пандемијском убрзању
- II. Политички потреси и јавни дискурс**
- 89 | *Никола Самарџић*
Пандемија у игри ауторитарних сила. Нови безбедносни изазови и дилеме либералне демократије
- 103 | *Милан Вукомановић*
Српска православна црква и ковид 19: религијске, друштвене и политичке импликације пандемије
- 115 | *Наиша Јовановић Ајзенхамер*
Теоријски мизансцен за разумевање друштвених и политичких изазова у глобалној пандемији: претече и нове тенденције
- 135 | *Харис Дајч*
Глорификација колаборациониста у Србији уочи и за време пандемије
- 151 | *Мирјана Агамовић*
Ковид речник у јавном дискурсу

Милан Вукомановић*

СРПСКА ПРАВОСЛАВНА ЦРКВА И КОВИД 19: РЕЛИГИЈСКЕ, ДРУШТВЕНЕ И ПОЛИТИЧКЕ ИМПЛИКАЦИЈЕ ПАНДЕМИЈЕ

Апстракт: Циљ овог истраживања је да се осветле религијске димензије пандемије у Србији социолошким тумачењем институционалне улоге Српске православне цркве (СПЦ) и процеса прилагођавања свештенства и верника пандемијским околностима. Реч је о прилагођавању религијског дискурса, ритуалне праксе, заједнице и институције условима пандемије. У тим условима се, наиме, адаптирају ритуали у кругу породице, али и централни црквени ритуал као што је литургија. Посебну пажњу закупају специфичности црквене институције у односу на ширу друштвену заједницу, особито могућност одступања у пракси цркве у односу на званична, државна ограничења и мере. Истакнута је и потреба за смањивањем тензија и спречавањем потенцијалних раскола између верске и секуларне заједнице, односно државе, као резултат споменутих одступања. Нека од важнијих питања која су разматрана у том контексту су: како пандемија обликује црквени живот и понашање верника и свештенства, да ли пандемија слаби или јача позицију СПЦ у односу на друштво и државу, како све црква реагује на пандемијске изазове, има ли пандемија значајнијег утицаја на процес (де)секуларизације друштва у Србији и односе црква–држава?

Кључне речи: ковид 19, Српска православна црква, (де)секуларизација, црква и држава

Није потребно, у ово наше доба, превише наглашавати да су пандемије узрок нестабилности, друштвене несигурности, неизвесности и кризе с великим утицајем на различите аспекте људског понашања, укључујући и религијски живот верника. Нове, пандемијске околности постају непосредна претња за друштвену структуру, снажно утичући на обим, временски оквир и облике социјалног, економског

* Редовни професор Филозофског факултета Универзитета у Београду за ужу научну област Социологија, тежиште истраживања Социологија религије. Адреса е-поште: mvukoman@f.bg.ac.rs.

и политичког одговора у свим оним доменима који трпе последице пандемије. Одговори цркава и других верских институција имају национални, али и међународни значај, пошто су током пандемија друштва изложена ванредним изазовима, искушењима која, бар на први поглед, изгледају као да су ван било какве непосредне контроле. То је и један од оних аспеката у којима цркве и верске заједнице налазе посебан простор и разлоге за своје додатно ангажовање и деловање. Штавише, с обзиром на уставне дистинкције између државе и религијских организација у многим европским земљама, укључујући и Србију, видљивији јаз између мера прилагођавања пандемији које предузимају државне и верске институције завређује посебну пажњу.

Прилагођавање религијског дискурса, праксе, заједнице и институције пандемијским околностима још један је релевантан предмет анализе у том контексту. Пре свега, треба уочити да нема јединственог одговора на пандемију чак ни у оквиру исте религије или цркве. Због тога је важно осветлити не само прилагођавања ванредним условима у којима се обављају централни црквени ритуали (литургије, мисе), него и верске ритуале у самој породици. Добро је познато да православни обреди подразумевају висок степен физичког контакта између свештеника и верника, укључујући рукољуб, целивање икона, али и руковање, грљење, љубљење међу члановима заједнице. Током литургије верници примају причешће из исте кашичице, што значајно повећава ризик од инфекције за време епидемија. У том погледу би се православна религиозност могла окарактерисати као врло телесна, „физичка“ у својим различитим појавним облицима. Треба, најзад, имати у виду и црквена одступања од званичних, државних рестрикција и мера.

Током „ковидске“ 2020. године, Српска православна црква (СПЦ) суочавала се са бар два велика изазова. Један је био прослава Ускрса под дотад неуобичајеним околностима, а други – губитак три висока архијереја, укључујући и самог патријарха Иринеја, који је подлегао инфекцији вирусом корона. Према речима председника Вучића, покојни патријарх је успоставио неуобичајено висок степен „партнерства“ с државом (Тасић, 2020), док је црквени Синод преузео значајан део централне еклесијалне власти с обзиром на чињеницу да се Архијерејски сабор није састајао још од маја 2019. године. То је онда имало утицаја и на процес десекуларизације и ретрадиционализације у Србији, као и на положај оних свештеника који су имали критички став према политичким одлукама и епидемиолошким мерама Владе Србије.

Прослава Ускрса

Година 2020. остаће глобално упамћена по врло необичним прославама неколико главних верских празника у светским религијама. На пример, један од највећих, најмасовнијих глобалних религијских ритуала, као што је ходочашће у Меку, представљао је посебан изазов за муслиманске вернике и институције. Решење је пронађено у крајње симболичном и рестриктивном обављању тог ритуала с изузетно малим бројем учесника из саме Саудијске Арабије, док су путовања из иностранства била сасвим редукована. У Србији се, пак, могла приметити немала разлика у јавном дискурсу између појединих црквених поглавара и великодостојника. За разлику од неких других верских заједница, СПЦ се противила прекиду литургије, иако се водило рачуна да старији верници не посећују храмове током пандемије. Па ипак, готово да није било никаквог јединственог става или стандарда у пракси појединачних епархија и парохија. Неке од њих су потпуно обуставиле литургијску службу, док су друге наставиле са својом уобичајеном ритуалном праксом. Соломонско решење је потражено и у размакнутих стајањима испред улаза у цркве и постепеном причешћивању верника након њиховог појединачног уласка у храм, с тим што су поједини пароси обављали причешће и изван саме цркве.

Одступања су се потом јавила између епархија у земљи и дијаспори, при чему су друге поменуте испољиле знатно већи степен одговорности према пандемијским ризицима. То је, можда, био још један, мада необичан, показатељ најновијих разилажења у врху СПЦ, који се убрзо пренео и на друга политичка и црквена питања (Vukomanović, 2020). Не треба стога да изненади ни то што СПЦ није имала јединствене пандемијске процедуре за прославу Ускрса 2020. године.

Убрзо након избијања пандемије у марту 2020. године, Влада Србије је прогласила ванредно стање у земљи. Ту одлуку председника Србије и председница Скупштине и Владе сам парламент није потврдио све до краја априла. Ванредно стање је обустављено на Ђурђевдан, тако да су полицијски час и друге рестрикције трајале током читаве ускршње сезоне. Због свега тога су српски патријарх и Синод затражили привремени прекид полицијског часа за време васкршњих литургија. У томе им се придружио и један број грађана и јавних личности са жељом да се омогући црквена служба у време црквених празника. Било је ту доста позивања на слободу религије, на верска и људска права верујућих грађана. Па ипак, не треба смет-

нути с ума ни то да су право на живот и здравље такође део фундаменталног корпуса људских права и да се та права не могу нарушавати позивањем на неке друге слободе.

Право на уживање највиших стандарда физичког и менталног здравља први пут је формулисано у Уставу Светске здравствене организације (СЗО) још далеке 1946. године. Поводом најновије пандемије, СЗО је у априлу 2020. издала и водич под називом „Practical considerations and recommendations for religious leaders and faith-based communities in the context of COVID-19“ (World Health Organization, 2020). Штавише, и сама СПЦ је још 1929. године, дакле у доба Краљевине Југославије, у својим правилницима врло прецизно дефинисала литургијске праксе и мере које би требало да важе током трајања епидемија. Не треба заборавити да се та Краљевина још од самог оснивања суочила с највећим пандемијским изазовом у 20. веку – шпанском грозницом из 1918–1919.

Посебну пажњу у контексту овог најновијег изазова по јавно здравље у Србији завређују неслагања између владиног Кризног штаба и СПЦ о мерама примењеним у пролећном циклусу пандемије. Експертски део штаба, који чине доктори, подржавао је полицијски час за време ускршњег викенда, док су челници СПЦ, из верских разлога, захтевали изузетак од тог правила. Због тога су Александар Вучић и почивши патријарх Иринеј издали заједничко саопштење уочи Васкрса у којем су експлицитно негирали могућност прекида полицијског часа током празника. Они су притом позвали грађане да се придржавају уобичајених епидемиолошких мера. Упркос свим тим апелима и заштитним мерама, Ускрс је у неким црквама ипак слављен уз присуство мањег броја верника.

С обзиром на несагласја чак и у оквиру епископата СПЦ, прилична конфузија је настала и међу самим верницима и другим грађанима. Забележени су и неки бизарни случајеви, као што је издавање потврде једног бившег игумана манастира у близини Ваљева против ношења заштитних маски, с образложењем да то вређа 'људско достојанство' (Novas editor, 2020). У том контексту се тај монах позивао и на Устав Републике Србије и на Закон о црквама и верским заједницама из 2006. године. Људско достојанство је он тако поистоветио са божанским ликом, пропуштајући, међутим, да примети како се Бог не спомиње у српском уставу, а да људско достојанство, као уставна категорија, није посебно, уникатно својство одређене религијске заједнице. Најзад, чланом 11 Устава утврђује се да су цркве и верске организације одвојене од државе. Као грађанин Србије, тај православни свештеник није, најзад, био изузет ни од Закона о заштити становништва од заразних болести.

Смрт архијереја

Током глобалног ширења вируса корона, уследила је смрт двојице највиших архијереја СПЦ, што је изазвало нове недоумице у јавности поводом тога да ли је СПЦ учинила довољно да успори ширење вируса или је, напротив, допринела ширењу те болести. У сваком случају, Црква је платила високу цену због занемаривања, или бар умањивања, рестрикција које су прописале државне институције. Хиљаде људи је, на пример, присуствовало сахрани митрополита Амфилохија у Подгорици, што је допринело и даљем ширењу епидемије у Србији. Амфилохије је умро крајем октобра 2020. године од ковида, а поједини верници из Црне Горе, Србије и БиХ одавали су му пошту и целивањем његовог тела.

Патријарх Иринеј се заразио вирусом на тој истој сахрани и убрзо је био хоспитализован у COVID болници Војске Србије на Карабурми. Ту је он био примљен 4. новембра након што му је, приликом редовног тестирања, потврђена инфекција вирусом корона. Три дана раније, патријарх је служио опело и литургију на сахрани митрополита Амфилохија. Стање му се, међутим, погоршало и он је умро 30. новембра 2020. године.¹ Током његовог испраћаја, као мера предострожности, постављено је стакло од плексигласа преко његовог отвореног ковчега како би се смањила могућност било каквог контакта. Па ипак, и тада је један број присутних занемарио мере предострожности и узимао вино из исте причесне кашичице или је, пак, целивао плексиглас, чиме је увећан ризик од инфекције. Епископ Давид, који је водио заупокојену литургију, и сам је убрзо био позитиван на тесту на вирус корона и убрзо хоспитализован. Неки други садашњи и бивши свештеници – епископи Милутин (Кнежевић) и Атанасије (Јевтић), рашчињени владика Артемије (Радисављевић) и јеромонах Прохор Јосифов – умрли су од последица вируса. Много њих је било позитивно на вирус, укључујући митрополита Хризостома (Јевића), који је председавао Синодом након патријархове смрти, затим црногорског владике Јоаникија (Мићовића) те викарног епископа Стефана Шарића (који је иначе био „десна рука“ патријарха Иринеја), а нешто доцније и Иринеја Буловића и владике Никанора. У том контексту, др Предраг Кон, један од водећих чланова Кризног штаба, изненадио је јавност својим ставом, исказаним на националној телевизији, да упркос томе што је испраћај патријарха Иринеја

1 Сам датум његове смрти био је предмет политичке манипулације јер ту вест није најпре саопштио Синод СПЦ, него дан касније председник Републике, па је остало много недоумица о тачном времену смрти покојног патријарха.

био велики ризик, и као такав епидемиолошки неприхватљив, то је ипак било нешто „што нико не може да забрани“ (RTS, Fonet, 2020).

Не само што су државна брига о хоспитализацији патријарха Иринеја у војној болници и његова доцнија сахрана попримили државни карактер (уз присуство највиших државних функционера и говор председника на сахрани), они су, исто тако, показали да Влада Србије током здравствене кризе није била у стању да заштити владину права за све своје грађане, с обзиром на то да су црквени великодостојници били углавном изузети од већине епидемиолошких мера. То је био само један од показатеља процеса убрзане десекуларизације и ретрадиционализације србијанског друштва, као и политизације СПЦ од државних званичника, а посебно председника Вучића. Такво поступање би се могло, бар донекле, тумачити и као потреба да се придобије црквена сагласност за будуће политичке одлуке српских власти у вези са статусом Косова. Ту још, свакако, треба споменути и издашну државну финансијску подршку СПЦ у три засебна наврата током „ковидске“ 2020. године. За све то време, слабо плаћени доктори и друго медицинско особље радили су у болницама у изузетно тешким материјалним условима, ризикујући здравље и живот, да не спомињемо бројна отпуштања радника у другим делатностима као директну последицу пандемије.

Приметили смо да је патријарх Иринеј имао посебан надзор у војној болници током своје хоспитализације због инфекције вирусом корона. У Београду и у другим србијанским градовима, свештеници капелани су већ годинама посебно ангажовани као својеврсна верска подршка у главним болницама, укључујући Војномедицинску академију. Засебне капеле су ту доступне у сврхе молитви, исповести или крштења. Прва таква капела је отворена још пре две деценије у посебној болници за кардиоваскуларне болести „Свети Сава“. Данас скоро свака болница има посебно место за молитву у својим просторијама. Осим пацијената, те својеврсне духовне „пунктове“ посећује и медицинско особље. Током пандемије 2020. године, један број општинских, али и специјалних болница претворен је у здравствене установе прилагођене условима лечења ковида. Свештеници врше дужност и у дечјим и онколошким клиникама и болницама, те у Клиници за инфективне и тропске болести, где се ординира у врло специфичним и деликатним околностима. Због рестрикција условљених радом у тим ковид болницама, мало информација је долазило до јавности о томе како је цео тај систем функционисао за време пандемије. Може се претпоставити да је он функционисао у оквиру оних општинских и посебних рестрикција које је наметао нови режим рада у споменутих установама. У медијима је повремено извештавано како су митропо-

лита Амфилохија и патријарха Иринеја редовно посећивали њихови блиски сарадници, епископ Јоаникије (покојног митрополита) и викарни епископ Стефан (патријарха).

Нови патријарх СПЦ

И избор новог патријарха српског организован је усред трајања пандемије, 18. фебруара 2021. године. То је био датум заседања Архијерејског сабора СПЦ, овог пута посебно посвећеног избору новог поглавара српске цркве. Сам термин је био условљен Уставом СПЦ и процедуром која је подразумевала крајње рокове за организовање тог „изборног“ Сабора без обзира на пандемијске околности. Сабору је првобитно требало да председава најстарији епископ – владика Лаврентије (Трифуновић), који је исту дужност обављао и 2010. године, када је био изабран патријарх Иринеј. Свеукупно, 34 епископа и митрополита имала су право да буду бирања за ту највишу архијерејску функцију. Из прилично нејасних разлога који су се наводили у јавности (у вези с његовом изненадном хоспитализацијом у Клиничком центру Србије), епископ Лаврентије ипак није председавао Сабором. Ту функцију је, такорећи у последњем моменту, преузео сремски владика Василије.

Сређином деведесетих година, било је неких гласина да у СПЦ постоје две различите групе епископа, радикални „јастребови“ и умерени „голубови“ (Radić & Vukomanović, 2014). Њихове разлике су долазиле до изражаја у догматским питањима, као и у погледу става СПЦ о националном идентитету, политичком ангажовању те у питањима свештенства, верског образовања, екуменизма и др. У самој цркви је подвојеност између либералног и конзервативног крила традиционално постајала актуелна очу избора новог патријарха или поводом могућности евентуалне посете папе Србији, при чему су епископи који имају благонаклон однос према екуменизму обично бивали означени као либерални. На пример, када је почивши патријарх Павле био, помало изненађујуће, изабран 1990. године, већина коментатора није га видела као представника ниједног од те две црквене струје. С друге стране, његов наследник патријарх Иринеј перципиран је, бар у неким круговима, као умерени епископ. Треба, дакако, имати у виду да је конзервативизам ипак доминантна одлика архијереја који седе у Сабору СПЦ.

Данас су те поделе у највишим редовима цркве претежно личне природе, а у извесној мери и политичке. Чини се, међутим, да је на почетку 21. века једна мања група архијереја показала већу отвореност

према модерним секуларним утицајима. С времена на време, њихове либералне склоности могу се запазити у јавним наступима и медијским интервјуима више него на службеним црквеним окупљањима или у еклесијалним телима. Према мом суду, тој групи припадају следећи епископи: Григорије (Дурић), Максим (Васиљевић), Теодосије (Шибалић), Јоаникије (Мићовић), Андреј (Ћилерџић), Иринеј (Добријевић). Већина тих владика је данас ангажована у западним епархијама СПЦ – у САД, Аустрији – Швајцарској, Немачкој. Важно је приметити и да либерални став тих епископа варира зависно од проблема који се разматра, те да се он не јавља аутоматски у вези са свим темама које су предмет јавне дебате. На пример, већина (ако не сви) од поменутих епископа има јединствене црквено-политичке погледе на Косово и Метохију, али они, с друге стране, испољавају много флексибилнији став према науци, образовању, људским правима, екуменском дијалогу. Један од њих, владика Григорије, био је ове године предложен и за новог патријарха, али ипак није ушао у ужи избор тројице епископа. У другој групи епископа, видљивија је наклоност неких архијереја према ауторитарној власти Александра Вучића. Та група је концентрисана око владике Иринеја Буловића и Синода под његовом контролом. У данашњој Србији Вучићева политичка подршка значи много, а Буловићев духовни син и фаворит државних и провладиних медија, митрополит Порфирије (Перић), постао је у фебруару 2021. године и нови патријарх српски. Након дужег периода избора старијих епископа за патријархе СПЦ, један релативно млађи владика (рођен 1961) устоличио се на упражњеном престолу Светог Саве. На њему је сада незахвална улога да покуша да разреши бар неке аспекте доста израженог доктринарног, али и организацијског јаза у СПЦ. Ту прилику он ће добити на првом наредном, редовном заседању Архијерејског сабора у мају 2021. године.

У међувремену, у априлу 2021, патријарх Порфирије се већ сучио с изазовом отпуштања професора Православног богословског факултета (ПБФ) током пандемијске кризе. Њему је, штавише, чак 80 професора Београдског универзитета упутило отворено писмо са захтевом да се, као професор ПБФ (сада и као поглавар СПЦ), лично заложи за законом зајемчене академске слободе на свом факултету. Потписници тог јавног апела указују најпре на „дубоко онеспокојавајућу ситуацију на ПБФ“, с обзиром на то да је „без распоређивања на друга радна места, редовном професору Максиму Васиљевићу и доценту Марку Вилотићу незаконито и без образложења, потписом декана, одузета могућност да држе наставу и изводе испите“ на свом факултету (NIN, 2021). Убрзо након тих одлука, уследила су и

незаконита отпуштања редовних професора, епископа Максима Васиљевића и Родољуба Кубата. Све те одлуке биле су, међутим, у супротности с правном регулативом Републике Србије и Универзитета у Београду (УБ): Законом о раду, Законом о високом образовању и Статутом УБ. Тиме су повређена не само субјективна, радна права, него и општија, људска права поменутих професора. Међу тим правима нарочит значај имају слобода научног и духовног стваралаштва и право на правно средство, који су зајемчени Уставом Србије. Осамдесеторо професора подсећа на то да „одлука С. А. Синода – ма каква била – не може ни у ком случају бити акт који Закон о раду одређује у члану 176. тачка 2, као једну од основа за престанак радног односа по сили закона, будући да С. А. Синод није државни орган, нити други орган који врши јавна овлашћења“ (NIN, 2021). Одобрење било кога изван УБ за наставу на том универзитету, наиме, представља директну и отворену негацију његове аутономије и слободе научног стваралаштва. Таква одлука ПБФ није, дакле, била у складу са владавином права и Уставом Републике Србије који гарантује аутономију Универзитета и слободу научног стваралаштва.

Тај проблем је уочен на УБ још крајем 2019. године, када је његов Одбор за статутарна питања закључио да је утицај Синода СПЦ, као вануниверзитетског тела, на статус запослених на ПБФ у супротности са Законом о високом образовању и Статутом УБ. Током 2020. и 2021. радна тела и органи УБ детаљно су разматрали цео тај спор на ПБФ, а професори, потписници поменутог апела професору Перићу, патријарху СПЦ, јавно су га позвали да, „као председник Савета ПБФ и његов садашњи покровитељ“, помогне оштећеним колегама и уложи свој ауторитет и углед како би се новом одлуком декана ПБФ, у складу са законом, поништила решења о отказима, односно ускраћивању могућности држања наставе. Одговор патријарха на то отворено писмо није, међутим, никада стигао.

У сваком случају, будућа улога новог поглавара СПЦ ће у великој мери подразумевати не само настојања да се залече последице пандемије која је у току него и одговорност за нове активности СПЦ у периоду уочи и након ускршње сезоне и очекиваног заседања Сабора. Ти изазови су скоро свакодневни и о томе можда најбоље сведочи заиста велики број оболелих и преминулих владика, укључујући и почившег патријарха Иринеја, током 2020. године. Још приликом своје прве литургије у улози патријарха, у Храму Светог Саве, Порфирије је позвао верне да се у временима тешких епидемиолошких услова придржавају прописаних мера, да воде рачуна о себи и ближњима и да буду послушни својој Цркви (Политика, 2021). Остаје да се види

колико ће та порука заиста имати одјека у практичном, свакодневном понашању верујућих грађана у периоду наступајућих васкршњих црквених празника.

Црквени поглавари припадају оном делу друштва којем се највише верује, нарочито у време криза и друштвених, па и историјских изазова и трагедија. Они су стога и важни потенцијални извори поузданих информација у време пандемије. Таква врста поверења намеће велику одговорност и обавезу представницима цркава и верских заједница. Сувишно је истицати колико њихове поруке, када су још и у сагласју са секуларним, државним и јавним здравственим носиоцима одлука, могу имати пожељно дејство на најшире слојеве становништва. Тај ефекат се посебно појачава у мање приступачним, руралним срединама или међу маргинализованим друштвеним групама. Њихова одговорност се простире и на сузбијање дезинформација, гласина, које се брзо шире и могу имати заиста погубно дејство. Та врста појединачног, али и институционалног кредибилитета клерика и верских организација може да спаси животе и смањи угроженост становништва у време пандемије. Осим здравствених и социјалних установа, цркве и друге религијске институције су носиоци подршке и утехе за своје заједнице. Оне су често пријемчивије од других институција, особито у таквим кризним временима. Њихова пасторална и духовна подршка нарочито је значајна за рањивије делове популације.

Колективно искуство живота с ковидом у Србији 2020. године показује, нажалост, да ни држава ни црква нису биле на нивоу свог задатка у поменутих аспектима. Државни представници, укључујући и чланове Кризног штаба, због контрадикторних информација и порука и потпуне нетранспарентности у изношењу података о броју заражених и умрлих у Србији (и на почетку лета и крајем године) временом су сасвим изгубили веродостојност коју су можда донекле и имали на почетку пандемије и у условима (контроверзно) проглашеног ванредног стања. Високи представници СПЦ су, уз неколико изузетака, углавном из епархија дијаспоре, оставили утисак потпуног несналажења и произвољности у тим новим, драматичним околностима, па су више доприносили погубним ефектима пандемије него што су учествовали у њеном сузбијању. То најбоље показују смрт од ковида највишег клера СПЦ крајем 2020. године и велики број инфичирираних других епископа, од којих су неки и сами били животно угрожени. И држава и црква су, дакле, подбациле у тој својој новој и дотад ређе забележеној улози, што је у становништву Србије, укључујући и саме вернике, изазвало прилично конфузне ставове о томе

да ли треба уживо присуствовати црквеним обредима и празницима, да ли се треба вакцинисати или не, при чему је број набављених вакцина почетком 2021. године још увек у приличној несразмери са бројем имунизованих становника. Ако се томе додају и манипулације бројкама, политичке злоупотребе пандемијске кризе и пратеће манипулације јавним мњењем те, најзад, неспособност критичког преиспитивања сопствених одлука, слика о религијским, друштвеним и политичким импликацијама пандемије добија све тамније, пригушеније тонове. Политички, духовни, али и материјални опоравак од такве кризе, која постепено поприма историјске размере (налик на глобално искуство са шпанском грозницом почетком 20. столећа), биће вероватно једнако драматичан као и њено мукотрпно преживљавање.

Референце

- NIN (2021, 7. april). *Otvoreno pismo 80 profesora Beogradskog univerziteta patrijarhu SPC i profesoru PBF Porfiriju Periću*. <https://www.facebook.com/ninonline/posts/5084801301590176>
- Novas editor (2020, 26. novembar). *Arhimandrit Nikodim sam sebi izdao potvrdu da ne nosi masku. Nova S.* <https://nova.rs/emisije/arhimandrit-nikodim-sam-sebi-izdao-potvrdu-da-ne-nosi-masku>
- Политика (2021, 21. фебруар). Патријарх Порфирије позвао вернике да воде рачуна о себи и ближњима. <http://www.politika.rs/scc/clanak/473392/Patrijarh-Porfirije-pozvao-vernike-da-vode-racune-o-sebi-i-bliznjima>
- Radić R. & Vukomanović M. (2014). Religion and Democracy in Serbia since 1989: The Case of the Serbian Orthodox Church. In S. Ramet (ed.), *Religion and Politics in Post-Socialist Central and Southeastern Europe: Challenges since 1989* (pp. 180–211). Palgrave-Macmillan, London and New-York.
- RTS, Fonet (2020, 20. novembar). *Kon: Ispracaј patrijarha veliki rizik, ali takav skup niko ne moze da zabrani. N1.* <https://rs.n1info.com/vesti/a674527-kon-ispracaj-patrijarha-veliki-rizik-ali-to-niko-ne-moze-zabraniti>
- Tasić, J. (2020, 23. novembar). *Ispracaј patrijarha u krugu političara. Danas.*
- Vukomanović, M. (2020). *Akademsche Freiheit in Gefahr. Der Nachrichtendienst Östliche Kirchen, Institut G2W. Ökumenisches Forum für Glauben, Religion und Gesellschaft in Ostund West.* <https://noek.info/hintergrund/1664-akademische-freiheit-in-gefahr>
- World Health Organization. (2020, April 7). *Practical considerations and recommendations for religious leaders and faith-based communities in the context of COVID-19. Interim guidance.* WHO: Geneva.

Milan Vukomanović*

SERBIAN ORTHODOX CHURCH AND COVID-19: THE RELIGIOUS, SOCIAL AND POLITICAL IMPLICATIONS OF THE PANDEMIC

Abstract: The goal of this study is to highlight the religious dimensions of the Covid-19 pandemic in Serbia through sociological interpretation of the institutional role of the Serbian Orthodox Church (SOC) and the process of the adjustment of clergy and believers to pandemic circumstances. This accommodation involves religious discourse, ritual practice, community and institution. For example, in the ritual sphere, the adaptations are made both in the family practices and the central church ritual (liturgy), weddings, burials, etc. Special attention is thus committed to the uniqueness of the church institution in relation to a broader social community: hence the discrepancies between the church practices and official state measures and restrictions. This implies the necessity to mitigate tensions and prevent potential rifts between the religious and secular communities, or church and state. Some of the more important issues that have been considered in this context are: How does the pandemic shape the church life, including the behavior of clergy and believers? Does it weaken or strengthen its position in the society or vis-a-vis the state? How does the church react on the pandemic challenges? Has the pandemic an impact on the secularization or de-secularization processes in Serbia and its church-state relations?

Key words: Covid-19 pandemic, Serbian Orthodox Church, (de)secularization, church and state

* Full Professor at the Faculty of Philosophy, University of Belgrade. Research area – Sociology of Religion. E-mail address: mvukoman@fbg.ac.rs.